

**ЭКОНОМИКА И НАУКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.
РАЗВИТИЕ НОВЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ**
AUDITORLIK DALILLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

O‘.Xolbo‘tayev

Iqtisodiyot va menejment kafedrası o‘qituvchisi

U.Azamatov

Kibersport fakulteti 532-22 guruh talabasi

Annotatsiya. Auditorlik dalillari auditorlik amaliyoti va standartlari bo‘yicha o‘rnatilgan hujjatlardir. Ular auditorlik amaliyotining ijtimoiy, amaliyot va normativ asoslarini to‘g‘ri ta‘minlashda foydali bo‘lib kelishadi. Auditorlik dalillari auditorlarga auditorlik amaliyot va standartlariga ijobiy tayyorlik berishda katta quvvat beradi.

Kalit so‘zlar: Auditorlik dalillar, auditorlik dalil turlari, dalillarni olish manbalari, dalillarni to‘plash ketma-ketligi.

Аннотация. Аудиторские доказательства-это документы, установленные аудиторской практикой и стандартами. Они оказались полезными в обеспечении надлежащей социальной, практической и нормативной основы аудиторской практики. Аудиторские доказательства придают аудиторам большую силу в обеспечении положительной готовности к аудиторской практике и стандартам.

Ключевые слова: аудиторские доказательства, виды аудиторских доказательств, источники получения доказательств, последовательность сбора доказательств.

Auditorlik dalillarning miqdor va sifat ko‘rsatkichlariga, shuningdek ularni olish maqsadida bajariladigan amallarga nisbatan qo‘yiladigan talablar № 500 – “Auditorlik dalillari” nomli XASda belgilangan. Ushbu standart talablarini barcha auditorlik tashkilotlari auditorlik tekshiruvlarini o‘tkazish chog‘ida qo‘llashi majburiydir.

Auditor moliyaviy hisobotning haqqoniyligini asoslashi uchun quyidagi amallarni bajarish natijasida etarli auditorlik dalillarini to‘plashi lozim:

- ❖ schyotlar bo‘yicha oborotlar va qoldiqlarning moliyaviy hisobotda to‘g‘ri aks ettirilishini batafsil tekshirish;
- ❖ tahliliy amallar;
- ❖ ichki nazorat vositalarini tekshirish;

Auditorlik dalillar – bu auditorlik tashkiloti tomonidan auditorlik tekshiruvlar vaqtida to‘plangan va auditorlik xulosasini asoslovchi axborotdir. Demak, auditorlik dalillar auditorlik tekshiruvi jarayonida tekshirilayotgan mijoz – korxon va uchinchi shaxslardan olingan axborotlar hamda ularni tahlil qilish natijalari bo‘lib, moliyaviy hisobotning ishonchliligi to‘g‘risida auditorlik xulosasi tuzish imkonini beradi. Dalil deyilganda boshqa faktning mavjudligini tasdiqlaydigan yoki inkor qiladigan fakt, yoki mazkur fakt haqida u yoki bu darajadagi ishonchlik bilan fikr shakllantirishga imkon beradigan, ma‘lum fakt to‘g‘risida ma‘lumotlar olish jarayoni tushuniladi.

Auditorlik dalillar olinish manbasiga ko‘ra ichki, tashqi va aralash dalillarga bo‘linishi mumkin.

Ichki auditorlik dalillar xo‘jalik yurituvchi subektdan yozma yoki og‘zaki ko‘rinishda olingan ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Tashqi auditorlik dalillar uchinchi tomonlardan yozma ko‘rinishda (odatda auditorlik tashkilotining yozma so‘rovi bo‘yicha) olingan ma‘lumotlardan iborat.

Aralash auditorlik dalillar xo‘jalik yurituvchi subektdan yozma yoki og‘zaki ko‘rinishda olingan va uchinchi tomon yozma ravishda tasdiqlagan ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Auditorlik dalillar olinish usuliga ko‘ra quyidagicha turkumlanadi:

- ★ faktlarni tasdiqlash yo‘li bilan olingan dalillar;
- ★ hujjatlashtirilgan faktlarni aniqlash yo‘li bilan olingan dalillar;

- ★ maxsus o'tkazilgan tahlil natijasida aniqlangan dalillar.

Faktlarni tasdiqlash mulklar va majburiyatlar muayyan turlarining mavjudligini aniqlashdan iborat. Hujjatlashtirilgan faktlarni aniqlash moliyaviy hisobotni va hisob registrlarini to'ldirish uchun asos bo'lgan dastlabki hujjatlarni tekshirish yo'li bilan amalga oshiriladi. Maxsus o'tkazilgan tahlil natijasida faktlarni aniqlash hujjatlarda keltirilgan ma'lumotlarni mantiqiy joylashtirish va matematik hisob-kitob qilish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Auditorlik dalillar hujjatlarni tekshirish jarayonida; xo'jalik yurituvchi subekt xodimlari va uchinchi shaxslardan yozma va og'zaki so'rov o'tkazish yo'li bilan; hisob jarayonlarining bajarilishi va xo'jalik faoliyati ustidan auditorning bevosita kuzatishi chog'ida olinishi mumkin. Auditorlik dalillar bevosita olinadigan manbalarga quyidagilar kiradi:

- ✓ mijoz korxonasi va uchinchi shaxslarning dastlabki hujjatlari;
- ✓ mijoz korxonasi buxgalteriya hisobi registrari va uning moliya xo'jalik faoliyatining tahlil natijalari;
- ✓ mijoz korxonasi xodimlari va uchinchi shaxslarning og'zaki bildirishlari;
- ✓ mijoz korxonasi bir hujjatlarini boshqalari bilan solishtirish, hamda uning hujjatlarini uchinchi shaxslarning hujjatlari bilan taqqoslash;
- ✓ mijoz korxonasi aktivlari va passivlarini inventarizatsiya qilish natijalari hamda uning moliyaviy hisobotlari.

Auditorlik dalillarini to'plash ketma-ketligini quyidagicha:

- Auditorlik dalillarini to'plashning maqsadini shakllantirish shartnomaning umumiy audit rejasi va auditorlik tekshiruvlar dasturiga taalluqli maqsadiga bog'liq. Shartnomadan kelib chiqqan holda boshqa maqsadlar ham, jumladan hisobni tashkil etishning samaradorligini baholash, to'lov layoqatini, rentabellikni va boshqalarni bashoratlash ham aniqlanishi mumkin.
- Tanlangan auditorlik amallari №300-«Auditni rejalashtirish» nomli XAS ga muvofiq auditor tomonidan auditorlik tekshiruv dasturida ko'rsatilishi lozim. Bunda auditorlik amallaridan qaysilarini (nazorat vositalari testi yoki mohiyatan tekshirishlar) va qaysi uchastkalarda qo'llash maqsadga muvofiqligini aniqlash zarur.
- Auditorlik dalillarini olish usullari (qayta hisoblash, inventarizatsiya, xo'jalik muomalalarini hisobga olish qoidalariga rioya qilinishi, tasdiqlash, og'zaki so'rov, hujjatlarni tekshirish, kuzatib chiqish, analitik amallar) standartda keltirilgan.
- Auditorlik tekshiruvlari uchun axborotlarni to'plash. Buning uchun audit dasturidagi har bir bo'lim bo'yicha normativ-savolnoma va hisob-hisobot ma'lumotlarining zarur ro'yxati tuziladi. Normativ-savolnoma ma'lumotlar ro'yxati asos sifatida shakllantiriladi. Auditor bu ro'yxatni tekshiruv ob'ektiga nisbatan aniqlashtiradi. Tekshiruvda ishtirok etadigan xodimlar ushbu ro'yxatdagi hujjatlarning mazmuni bilan tanishtirilgan bo'lishlari lozim. Tekshiruvni boshlashdan oldin hisob-hisobot ma'lumotlari – mijoz-korxonadan talab qilib olinadigan hujjatlar va registrarning ro'yxatini ham tuzish zarur.
- Auditorlik amallarni bajarish va audit jarayonida aniqlangan dalillarni bayon qilish. Bu bosqichda auditor auditni rejalashtirish chog'ida belgilangan tanlov hajmidan kelib chiqadi. Aniqlangan tafovutlar ularni aniqlash amallari yoki kodlari va audit jarayonida aniqlangan dalillarning batafsil bayoni ko'rsatilgan holda ishchi hujjatlarda ro'yxatga olinadi. Bayon qilish vaziyatdan kelib chiqqan holda, ixtiyoriy holda bo'lishi mumkin yoki maxsus ishlab chiqilgan ishchi hujjatlar shakllarini to'ldirish yo'li bilan amalga oshirilishi mumkin.
- To'plangan dalillarni baholash deganda ularning audit maqsadiga erishish va ishonchliligini aniqlashdagi rolini belgilash tushuniladi.

Tahliliy amallar auditni rejalashtirish chog'ida, tekshiruv jarayonida va uni yakunlash bosqichida qo'llaniladi.

Audit dalillar auditorlik xulosasini tasdiqlash uchun auditor tomonidan olingan ma'lumot. Xulosani shakllantirishda auditorlik faoliyatining eng ko'p ishi audit dalillarni olish baholashdan iborat. Bu audit amallarida amalga oshiriladi va uch toifaga bo'linadi:

- ★ Risklarni baholash jarayonlari. Auditor tomonidan moliyaviy hisobotlardagi xato yoki firibgarlik buyicha risklarni aniqlash va baholash uchun ma'limot olinadi. Audit xulosasini tuzishda yetarli dalillar olinmaganda, auditor o'zi risklarni baholash jarayonini amalga oshiradi va bu auditni rejalashtirish maqsadlari uchun foydalaniladi;
- ★ Nazorat testlari. Audit jarayonlarining odatda tasdiqlash bosqichida, jiddiylik darajasini olishni olish, yoki aniqlash va tuzatishda nazorat faoliyat samaradorligini baholash uchun mo'ljallangan;
 - ★ Mustaqil jarayonlar. schyotlardagi jiddiylik darajasini aniqlashtiradigan audit jarayoni bo'lib, qaysiki batafsil test va mustaqil tahliliy jarayonini o'z ichiga.

Auditor auditorlik xulosasini taqdim qilishda yetarli darajada tegishli audit dalillarni olish uchun audit tartiblarini amalga oshirish uchun mas'uldir. Auditorlar audit amalini bajarish uchun auditorlik tartib tabiati, vaqti va uzaytirish haqida qaror qabul qiladi. Audit amalining yana bir tabiati, auditning maqsad va uning turini ko'rsatadi. Audit amalini aniqlashning maqsadi bu riskni baholash tartibi, nazorat test, yoki mustaqil jarayonlaridir. Audit amallarining turlari hujjatlarni tekshirish, aktivlarni tekshirish, kuzatish, tashqi tasdiq, qayta hisoblab chiqish, solishtirma hisob, tahliliy jarayonlar, ko'rish va talab etishni o'z ichiga oladi.

Xulosa: Auditorlik tadqiqoti yoki auditorlik dalillari moliyaviy hisobotlarning adolatligini tasdiqlashning umumiy maqsadini qo'llab-quvvatlab, auditorlik kasbida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Turli metodologiyalar va usullar yordamida auditorlar asosli fikrlarni shakllantirish uchun keng qamrovli va ishonchli dalillarni to'playdi. Biroq, rivojlanayotgan biznes landshafti va potentsial tarafkashlik kabi muammolar yuqori sifatli auditorlik dalillarini olishda to'siqlar keltirib chiqaradi. Professional standartlarni qo'llab-quvvatlash va doimiy ravishda o'z malakalarini oshirish orqali auditorlar ushbu qiynchiliklarni engib o'tishlari va moliyaviy shaffoflikni saqlash va bugungi murakkab biznes muhitida ishonchli qarorlar qabul qilishda o'zlarining muhim rollarini bajarishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tuychiev A., Qo'ziev I., Avloqulov A., Sherimbetov I., Avazov I. Audit. Darslik. –T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 620 b.
2. Qo'ziev I., Tuychiev A., Xojiev M., Yakubov M. Vnutrenniy audit. “Iqtisod-Moliya”, 2019 g. – 421 str.”
3. Do'smurotov R.D. Audit asoslari.-T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. 2003.-612 s.
4. Audit. Darslik 1-jild. M.M.Tulaxodjaeva, Sh.I.Ilxomov, K.B.Axmadjonov va boshq.-T.: NORMA.-2008.-320 b.
5. Audit. Darslik 2-jild. M.M.Tulaxodjaeva, Sh.I.Ilxomov, K.B.Axmadjonov va boshq.-T.: NORMA.-2008.-320 b.
6. O'zbekiston Respublikasi «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonuni 2020 yil 5 fevral.
7. Турумова Д. Банк назоратида ички ва ташқи аудит ўтказишнинг аҳамияти //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 1013-1022.